

Лекція : Медицина України в середні віки

План

1. Цехова медицина
2. Братства в Україні та їх роль в організації медичної допомоги
3. Центри формування медичної культури — Замойська академія, Острозька школа.
4. Медична допомога в козацькому війську

Архівні матеріали свідчать, що лікарі складали з хворими угоди про лікування, плата була висока, недоступна для трудового народу. Простий народ обслуговувався не дипломованими лікарями, а лакувальниками - ремісниками (цирульниками). Часто вони працювали за приписом докторів, поповнюючи свої знання. Ремісники середньовічних міст об'єднувались в цехи. У XV ст. Київському магістрату були підпорядковані 16 ремісничих цехів різних спеціальностей, між ними був і цех цирульників. Цехи цирульників протягом багатьох століть були своєрідною і єдиною школою медичних кадрів для широких народних мас. Зразком для цехів цирульників в Україні був Львівський цех, заснований у 1512 році, Кам'янець-Подільський та ін. Статути цехів цирульників розрізняли таких членів свого об'єднання:

- 1) учнів, яких в Україні називали хлопцями;
- 2) підмайстрів - вони називалися молодиками, челядниками;
- 3) майстрів. Учнів приймали з 12 років, грамотність була необов'язковою. Кожний учень вносив до цехової скриньки певну суму (від 6 грошів до 6 золотих). Навчання учня тривало 3 роки. У майстра було 3-4 учні. Учнів учили робити кровопускання, ставити банки сухі та (криваві) з насічками, розрізати гнояки, виривати зуби, перев'язувати рани, вправляти вивихи тощо. Обов'язково цирульники вивчали голярську справу. Закінчивши навчання, учень вносив до цехової скриньки 12 золотих і його вписували до цехової книги підмайстром. Молодик працював у свого майстра 6 місяців, після цього він мав право перейти на роботу до іншого майстра. Закінчивши практику у свого майстра, учень

повинен був мандрувати 3 роки, працювати челядником, потім міг клопотати перед цехом про дозвіл складати іспити на майстра. Члени цеху не користувалися пошаною серед населення. Така репутація пояснювалась їхньою поведінкою і ставленням до хворих. У маєтках поміщики мали своїх цирульників з кріпаків, яких віддавали в науку до лікарів або до міських цирульників. Головний тягар медичної допомоги українській людині несли на собі так звані "лічці", "цирульники" (цирулики), "костоправи" та інші "майстри лікарських справ". Ці особи вчилися медицини або по монастирях, або при війську, а найчастіше мистецтво лікування передавалося їм із роду : рід, від батька до сина. Не треба думати, що згадані "лічці", "цирульники" та "костоправи" були малоосвічені люди. Історичні джерела подають поділ таких "лічців" на "зелейників", "кільних майстрів", "чепучинних майстрів" (для лікування сифілісу), "костоправів", "гортанних майстрів". Про те, які високі вимоги; ставилися, наприклад, до цирульників, свідчить точка 10 статуту цеху київських цирульників, затвердженого в 1767р. Київським магістратом. У цій 10-й точці зазначено: "Ця майстерність цирульницька має полягати в тому: голити, кров жильну та зашкурну пускати, рани гоїти рубані, пробиті і стріляні, а особливо в вириванні зуба і в лікуванні французької і шолудної хвороб, у ставленні крастерів і у шліфуванні бритв". Цехова медицина в Україні втратила своє значення лише у другій половині XIX століття. Братства в Україні та їх роль в організації медичної допомоги. Значну роль в історії розвитку медичної справи в Україні відіграли братства - організації українського міщанства, які в XV-XVIII ст. мали велике значення в житті народу, в його боротьбі проти національного гноблення і спроб окатоличення.

Братства існували здавна. Вони займалися різноманітною релігійно-благодійницькою і освітньою діяльністю, допомагали збіднілим та хворим членам своєї парафії. В археологічних довідках ще за 1654 р. знаходять згадки про те, що в кожному селі, місті, по всій землі козацькій збудовані будинки для убогих, сиріт, немічних. Братські притулки вже в XVI ст. дістають назву шпиталів (від лат. Hospitalis - гостинний). Одним із найзначніших в Україні було Львівське братство. Про нього відомо ще з 1439 р. Найбільшого впливу братство набуває в другій

половині XVI ст. Воно має свою друкарню. Зі школи братства виходять перші викладачі "вільних наук" для Києва, Луцька, Вільна та інших міст. При Онуфріївському монастирі братство влаштовує в 1522 р. шпиталь. У передмістях Львова при українських церквах було відкрито ще чотири шпиталі. Братські шпиталі, школи утримувались коштом парафіян. У містах великі ремісничі цехи мали свої шпиталі. Менші цехи об'єднувались і мали один шпиталь. У деяких містах шпиталі утримувалися на митні кошти (за користування міськими вагами, за переїзд через мости...). Усі ці шпиталі мали опікувальну мету. Лікувальні заклади виникли пізніше. Медичну допомогу, за винятком безпритульних, надавали вдома. Київське братство засновано пізніше в 1615 р. Воно теж мало свою школу, шпиталь для убогих. Центри формування медичної культури — Замойська академія, Острозька школа. Почали з'являтися медичні школи і перші дипломовані лікарі. Для надання медичної допомоги феодалам запрошувались дипломовані лікарі, здебільшого іноземні. З XV ст. почалася підготовка учених лікарів у Польщі (Краків), пізніше - в Замойській академії в м. Замості (біля Львова). Академія в м. Замості була заснована з ініціативи графа Яна Замойського (1593 р.) Сам Ян здобув освіту в Падуї і на зразок Падуанського університету вирішив з благословення Папи римського Климента VIII відкрити школу у себе на батьківщині. Ця школа мала право присуджувати ступені доктора філософії, права і медицини. У 1669 р. король Михайло Корибут дав Замойській академії всі привілеї університету і надав професорам шляхетських прав. З 17-ти професорів медицини академії 12 дістали докторські дипломи в Падуї, 2 - в Римі. Зв'язок Замойської академії з Падуанським університетом був настільки близьким, що її можна було вважати спадкоємницею цього університету. Студенти Замойської академії об'єднувались в земляцтва: польське, литовське, руське і так далі. На медичному факультеті число студентів не перевищувало 45. Але це був центр формування медичної культури в Україні. Окремі випускники, діставши звання ліценціатів медицини продовжували навчання в університетах Італії, де здобували науковий ступінь доктора медицини.

Як приклад, можна назвати видатного на ті часи лікаря Юрія Дрогобича (Юрія Котермака, сина Доната з Дрогобича). Він закінчив Краківський університет, здобув ступінь бакалавра, потім магістра. Прагнучи вдосконалювати свою освіту, він вступає до Болонського університету. У 1478 р. отримує ступінь доктора філософії, в 1482 р. - доктора медицини. Викладав астрономію. Його обрали ректором Болонського університету. У святкові дні Юрій Котермак читав лекції з медицини. З 1488 р. Котермак викладає медицину у Краківському університеті. Опублікував у Римі книжку "Прогностична оцінка поточного 1483 року магістра Георгія Дрогобича з Русі", присвячену астрології і частково медицині. Це була перша друкована праця нашого співвітчизника. У 1576 р. в м. Острозі князем Костянтином Костянтиновичем Острозьким (1526-1608 рр.), українським магнатом, київським воєводою, діячем культури, засновано Острозьку школу - греко-слов'яно-латинську колегію, яка стала першою українською школою вищого рівня. Серед сучасників вона відома під назвою "академія". Острозька академія стала значним освітнім центром антикатолицького спрямування. Велику роль в її діяльності відіграли зв'язки з Росією, Грецією, південними та західними слов'янами. У школі викладали слов'янську, грецьку і латинську мови й так звані "вільні науки" (граматику, арифметику, риторику, логіку та інші). При Острозькій школі у 1578 р. Іваном Федоровим на кошти К.К. Острозького була заснована одна з найстаріших друкарень в Україні. Тут було надруковано Буквар (1578 р.), Новий завіт і алфавітний покажчик до нього (1580 р.), віршовану "Хронологію" А. Римші і Острозьку біблію. Всього за час існування було відомо близько 30 острозьких видань. Вихованцями школи були гетьман П. Сагайдачний, М. Смотрицький, І. Княгиницький та інші. Острозька школа мала велике значення для поширення освіти серед населення та організації шкіл в Україні, а також впливала на відкриті пізніше братські школи у Львові, Києві, Луцьку, Вільнюсі, Бресті. Школа перестала існувати в 1636 році.

Медична допомога в козацькому війську Історія України XVI-XVII ст. характеризується запеклою боротьбою українського народу за свою національну самобутність. Основну роль в ній відігравали українські козаки. Частина з них

створила свій осередок - Запорізьку Січ, яка була заслоном проти татар. Життя козаків минало в бойових походах і боях, тому допомогу спочатку вони надавали за правилами і способами народної медицини тих часів на місці. Вони вміли пускати кров, виривати зуби, виготовляли пластирі для лікування ран, виготовляли лещата при переломах. Вирушаючи в похід, козаки разом зі зброєю, харчами брали і ліки. Наприклад, щоб позбутися гарячки розводили в чарці горілки порох, випивали цю суміш, лягали спати, а на ранок вставляли в добромум стані. Рани від стріл самі засипали невеликою кількістю землі, яку перед тим розтирали на долоні зі слиною. Від холоду вони рятувалися тим, що тричі на день їли гарячу юшку з пива, яку заправляли олією та перцем. Із походів багато козаків поверталися пораненими, частина з них - інвалідами. Тому козаки змушені були мати свої шпиталі. Досить добре була організована допомога хворим і пораненим у Запорозькій Січі. Там, наприклад, існували спеціальні цирульники та костоправи. Поважніших хворих та поранених розміщували, як уже було згадано, в монастирських шпиталях. Цікаві матеріали є про організацію медичної допомоги при війську Богдана Хмельницького. У зборівському поході брав участь, наприклад, лікар Лука Литвин, у Київському полку тоді був цирульник Іван, у полку Івана Нечая - лікар. Реєстр 1649 р. вказує, що майже при кожній сотні були цирульники та коновали. Дуже велику роль у лікуванні хворих відігравали монастирі. У монастирських статутах того часу є розділи про організацію монастирських лікарень та притулків для старих і "уломних", причому підкреслювалося, що для лікарської допомоги при монастирі завжди мусить бути "лічець" — чернець або світська людина. Ця особа мала обов'язок роздобувати та зберігати різні ліки, головним чином трави, і лікувати не лише тих, хто жив у монастирі, але й прочан. Ігуменові монастиря доручалося якнайчастіше відвідувати хворих, яких розміщували в "недужному храмі". У монастирських книгозбірнях збереглися такі рукописи, як, наприклад: "О знаменіяхъ добрыхъ къ пущанію крови", "О пущаніи крови банками", "Медичні наставлення, як розпізнавати пульс або рух крови". Дуже поширена в XVI-XVII століттях була в Україні книга під назвою "Тайная тайныхъ", що була перекладом з арабської мови,

зробленим у кінці XV століття. У цій книзі були подані відомості про будову людського тіла та про різні лікувальні середники. Число монастирських шпиталів та притулків було досить велике. Так, наприклад, Павло Алепський, який описав подорож патріарха Макарія по Україні в середині XVII століття, пише: "У всій козацькій країні було багато будинків для інвалідів та шпиталів". В Україні виготовлявся також скляний та порцеляновий посуд, який надавався для аптечної справи. З архівів Аптекарського Приказу видно, що в 1662 р. був висланий з Московщини Луковніков, щоб у "черкаських (тобто українських) городах" купити "скляниці", бо "...эти скляницы надобны в Аптекарскомъ Приказ". З історичних джерел відомо, що в XV столітті у Києві були аптеки. Так, наприклад, один київський аптекар в 1445 р. переїхав з України до Польщі і заснував там у Варшаві аптеку. Досить високо стояла в Україні санітарно-гігієнічна та протиепідемічна справа. Літописні занотування епідемій в Україні зустрічаємо ще в X столітті. Перші водотяги в Україні були побудовані в XV столітті. В актах Львівського магістрату XV століття згадується про фахівців водотягової справи та про те, що в 1407 р. до Львова була проведена джерельна вода за допомогою гончарних рур. У XVI-XVII століттях протиепідемічні заходи уживали уже досить широко. Відомо, що в 1681 р. гетьман Іван Самойлович видав наказ "...з Запорозжя та з волошської землі купецьких людей на цю сторону Дніпра в городи не перепускати". Боячись занесення на Україну епідемій, українським козакам наприкінці XVII століття давалися вказівки, щоб вони не брали речей від померлих на інфекційні хвороби та не перепускали під час епідемій хворих людей черев обставлені карантинном кордони. Щеплення віспи, профілактика та лікування сифілісу й малярії були відомі в Україні значно раніше, ніж на Заході. Самуїл Георг Гмелін, який відвідав Україну в 1768-1769 рр., у своїх описах подорожі зазначає: "У Малоросії вже давно є звичка щепити малим дітям віспу". Там же він каже, що сифіліс лікувався в Україні препаратами живого срібла. Він занотовує також, що "меркурій уже з давніх часів вважається тут за загальний лік від усіх хвороб".

Гетьман Іван Мазепа відіграв дуже велику роль у зміцненні української культури, зокрема в поширенні оздоровчих заходів серед козацтва та широких верств населення України. Він вкладав великі кошти у будову монастирів, шкіл та лікарень при них. Маючи постійні зв'язки із західним світом і будучи високоосвіченою людиною, він розумів велике значення доброї організації медичної справи, особливо при війську. Наприкінці XVI ст. головним шпиталем у козаків стає шпиталь у Трахтемирівському монастирі на Дніпрі, нижче від Києва. Військові шпиталі були в монастирях Любединському біля Чигирина, Левківському біля Овруча. Монастирі охоче йшли на це, оскільки мали матеріальний прибуток. У козацьких шпиталях, на противагу цивільним, знаходили притулок не тільки інваліди, тут також лікували поранених у боях запорожців на кошти Січі. Це були своєрідні, перші військові лікувальні заклади України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шегедин М.Б., Мудрик Н.О. Історія медицини та медсестринства. - Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. — 328 с.
2. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. — К.: Вища шк., 2001. - 431 с.

ЗАВДАННЯ. Підготувати на вибір : презентацію, тести чи тези за темою.